

УДК 94 (477.83) "16": 339.18:346.16

**НЕГАТИВНІ ЯВИЩА В МІСЬКІЙ ТОРГІВЛІ ЛЬВОВА XVII ст.
КРИЗЬ ПРИЗМУ СКАРГ ПОСПІЛЬСТВА****О. А. Заяць****(Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського
НАН України, м. Львів)**

Висвітлено основні уявлення львівських міщан про недоліки функціонування львівської торгівлі у XVII ст. Джерельною підставою для цього є книги екзорбітанцій і протоколів кварталних сесій колегії "сорока мужів". У ці книги представники поспільства вносили свої скарги і нарікання щодо певних негараздів у торгівлі та петиції з приводу виправлення ситуації, на що міська влада переважно надавала відповідь. Одним із найбільших клопотів для міста було перекупство, оскільки воно підривало права законних торговців. Крім того, боляче вдаряв по заробітках міщан, а особливо вдів, продаж привізного пива та інших напоїв. Така нелегальна торгівля через численні невеличкі "буди" спотворювала міський простір і робила ринок та вулиці незручними для пішоходів. Дуже емоційно міщани сприймали зазіхання на допуск до торговельних прав міста без прийняття львівського громадянства, а також порушення права складу. Значну увагу в досліджуваних книгах приділяли інституції тлумача, який був знавцем мов і мав представляти прибулих зі сходу купців бурмистрові.

Ключові слова: місто; міщани; торгівля; книги екзорбітанцій; протоколи кварталних сесій; колегія "сорока мужів"; скарги; перекупство; міське громадянство; тлумач.

This article describes the seventeenth century Lviv burghers' ideas about defects of trade in their own city. The source basis of the research are the records of exorbitances (records of complaints) and the protocols recordings of quarterly sessions of the Forty Men Board (the body of public control over the city council). The records were used by the community representatives to report their complaints and grievances about Lviv negative trade developments and their recommendations for correction of the situation and the city council usually inscribed the responses. One of the most large-scale problem for the city was the street-vendors' forestallment and resale, because it undermined the foundations of privileges of legal merchants and stall-keepers. In addition, there was another type of trade violations – the sale of imported beer and other kind of alcoholic beverages. This illegal trade generated plenty of small shops ("budy"), that spoiled the town's landscape and made the central market square and streets inconvenient for pedestrians. Burghers of Lviv accepted the infringement of their trade rights very negatively and emotionally, especially when someone wasn't a Lviv citizen, but engaged in trade or violated the staple right. Special attention was paid to the institution of "tlumacz", the interpreter who could speak several languages and ought to introduce an alien merchant to burgomaster.

Key words: city; burghers; trade; records of complaints; protocols recordings of quarterly sessions; Forty Men Board; complaints; forestallment; municipal citizenship; interpreter.

© О. А. Заяць, 2015

Постановка проблеми. У багатьох містах Центральної та Східної Європи XVII ст. спостерігалися кризові явища, хоча не всі дослідники воліють використовувати термін “криза”. Загалом можна стверджувати наявність для того часу негативних процесів у містах, однак досі залишається невирішеними питання, як сприймали ці негаразди самі міщани. Однією з найважливіших сфер життя міста була торгівля, що становила основу міського життя, тому проблеми у цій сфері, а також їх осмислення сучасниками потребують ретельного вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Негативні явища XVII ст. активно досліджувалися в загальноєвропейському масштабі в рамках довготривалої дискусії про так звану “загальну кризу XVII ст.”, започаткованої Е. Гобсбаумом¹. Пишучи про це століття, дослідники часто використовують, відповідно до власних уподобань, різні терміни, покликані відобразити певні негативні явища: криза, стагнація, депресія, занепад тощо. Єдиного бачення процесів, що відбувались у цьому столітті, немає, тому більшість даних термінів можна вважати умовними та дискусійними. Щодо економічних процесів у Львові XVII ст., то їх останнім часом вивчали небагато дослідників. У цьому контексті слід згадати праці В. Кривоноса, Р. Шиян, Є. Мотилевича, М. Капралю, Р. Круль-Мазур². Однак питання торговельних проблем і сприйняття їх львівськими міщанами краще висвітлено в давнішій польській та українській історіографії³.

¹ *Hobsbawm E. J.* The General Crisis of the European Economy in the 17th Century // *Past & Present.* – 1954 (May). – № 5. – P. 33–53; 1954 (November). – № 6. – P. 44–65; *McIntosh T.* Urban decline in early modern Germany: Schwäbisch Hall and its region, 1650–1750. – Chapel Hill & London, 1997; *Parker G.* Global Crisis: War, Climate Change and Catastrophe in the Seventeenth Century. – New Haven, 2013; *Vries J. de* The Crisis of the Seventeenth Century: The Little Ice Age and the Mystery of the “Great Divergence” // *Journal of Interdisciplinary History.* – XLIV-3. – 2014 (Winter). – P. 369–377. Серед польських учених це питання досліджували Єжи Топольський та Антоні Мончак (*Toloplski J.* O tak zwanym kryzysie gospodarczym XVII wieku w Europie // *Kwartalnik Historyczny.* – 1962. – R. 69. – № 2. – P. 364–379; *Maćzak A.* O kryzysie i kryzysach XVII wieku // *Kwartalnik historyczny.* – 1963. – R. 70. – № 1. – P. 54–68). Серед українських істориків кризові явища XVII ст. з огляду на політичні процеси нещодавно вивчав Ярослав Федорук (*Федорук Я.* Східноєвропейська політична криза середини XVII ст. в історіографії // *Український історичний журнал.* – 2011. – № 3. – С. 191–203).

² *Капраль М.* Національні громади Львова XVI–XVIII ст. (соціально-правові взаємини). – Львів, 2003; *Motylewicz J.* Kupcy lwowscy na rynku krakowskim w drugiej połowie XVII wieku // *Львів: місто – суспільство – культура.* – Львів, 1999. – Т. 3. – С. 150–157; *Кривонос В.* До питання про діяльність середземноморських греків у Львові в XVI – середині XVII ст. // *Lwów – Miasto, społeczeństwo, kultura.* – Kraków, 1998. – Т. 2. – S. 59–65; *Кривонос В.* Торгівля левантійським вином у Львові в середині XVI – першій половині XVII ст. // *Львів: місто – суспільство – культура.* – Т. 3. – С. 126–136; *Шиян Р.* До історії львівської торгівлі другої половини XVII ст. (за даними митної книги 1669 року) // *Львів: місто – суспільство – культура.* – Т. 3. – С. 137–149; *Król-Mazur R.* Rola i działalność lwowskich tłumaczy miejskich w XVII i XVIII stuleciu // *Lwów: miasto – społeczeństwo – kultura.* – Kraków, 2010. – Т. 7: Urzędy, urzędnicy, instytucje. – S. 215–215.

³ *Зубрицький Д.* Хроніка міста Львова. – Львів, 2002; *Hoszowski S.* Ceny we Lwowie w XVI i XVII wieku. – Lwów, 1928; *Zubryk F.* Gospodarka finansowa miasta Lwowa w latach 1624–1635. – Lwów, 1930.

Мета статті – на підставі книг, які вели органи репрезентації львівського поспільства, з'ясувати сприйняття власне міщанами набільш дошкульних недоліків торгівлі у Львові XVII ст. Потрібно також виділити основні тематичні блоки, які домінували у згаданих джерелах, і подати найбільш промовисті та яскраві характеристики торговельних проблем поспільством як показових зразків міщанського світогляду.

Виклад основного матеріалу. Уже з першої половини XVII ст., особливо після кількох тяжких років третьої декади XVII ст.⁴, звичне життя львівських міщан почало дедалі частіше стикатися із серйозними викликами, виникала потреба їхнього осмислення та фіксування на папері, створення своєрідного переліку “кривд”. Цьому сприяло й те, що віддавна у Львові тривала суперечка між поспільством і магістратом. Унаслідок такого протистояння ще з XVI ст. почали діяти контрольно-представницькі органи, такі як комісія “10 мужів для заслуховування рахунків”, що сформувалася у 1543–1552 рр. і мала пильнувати, щоб магістрат не зловживав безконтрольним розпорядженням міськими фінансами, а також колегія “40 мужів”, орган репрезентації поспільства, що склався у 1577–1579 рр. (так званий “третій стан”, *ordo tertius, trzeci ordynek*, аналогічний до тих, які вже існували у Кракові, Любліні, Торуні, Гданську та Варшаві)⁵. Комісія “10 мужів”, званих інакше “децемвірами” (“децемвіратом”), складалася з чотирьох лавників і шести представників поспільства (з 80-х рр. XVII ст. до них додався один представник від вірменських старших, а отже, орган став дістав назву ундецемвірату, тобто “11 мужів”). Натомість колегія “сорока мужів” (інакше – квадрагінтавірат) ділилася порівну на 20 купців і 20 ремісників. На певному етапі свого існування (з другої декади XVII ст.) ці органи почали вести книги, в яких фіксували свої претензії до влади (магістрату), тобто всі проблемні сфери міського життя. Так виникли контрольні книги комісії “10 мужів” і сесійні протоколи колегії “40 мужів” (*libri exorbitanriarum et protocolla quartalium sessionum*)⁶. Крім того, для XVII ст. важливою та спорідненою із цими джерелами книгою є протоколи ухвал усіх станів і націй міста (*acta peculiaria*) за 1615–1669 рр.⁷

⁴ Див. огляд нещасть, які обвалилися на Львів у 1620–1626 рр.: *Зубрицький Д.* Хроніка міста Львова. – С. 231 і далі.

⁵ Детальніше про це див.: *Ptaśnik J.* Miasta i mieszczaństwo w dawnej Polsce. – Kraków, 1934. – S. 193–223; *Kapral M.* Urzędnicy miasta Lwowa w XIII–XVIII wieku. – Toruń, 2008. – S. 27–29; *Гуль О.* Суспільний конфлікт у Львові 1576–1578 рр.: скарги міщан і рішення короля Стефана Баторія // Вісник Львівського університету. Серія : Книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології. – 2012. – Вип. 7. – С. 261–268; *її ж.* Колегія “сорока мужів” у Львові в XVI ст.: передумови утворення і засади діяльності // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич, 2014. – Вип. 17–18. – С. 90–100.

⁶ Для XVII ст. збереглися три книги екзорбітанцій (у форматі *in quarto*). – Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДАУЛ). – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 667 (1618–1692 рр.), 669 (1632–1634 рр.) і 670 (1654–1694 рр.) та одна книга протоколів “сорока мужів” (*in folio*). – Там само. – Спр. 668 (1624–1708 рр.). Крім них, ще одна книга екзорбітанцій (спр. 671) у форматі *in folio* (1654–1744 рр.), яка, хоч і містить записи, що стосуються другої половини XVII ст., але фактично є лише пізнішим підбиттям підсумків нерозв’язаних проблем і майже не містить цінної інформації про львівську торгівлю того часу.

⁷ ЦДАУЛ. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 661.

Записи у перших двох типах книг формувалися внаслідок щорічного підбиття підсумків міських негараздів і відповідних претензій до магістрату: в “екзорбітанціях” – від імені 10 (11) мужів, а в протоколах квартальних сесій 40 мужів – від імені регента і львівської громади. Як правило, підсумки підбивалися ближче до кінця астрономічного року, щоб станом на початок каденційного року львівських урядових структур (щорічні вибори міської влади відбувалися 22 лютого) подати готовий перелік міських проблем і пропозицій щодо їх розв’язання (претензії писалися зазвичай на лівій сторінці, а відповіді – на правій)⁸. Протоколи ухвал усіх станів і націй міста також фіксували діяльність колегії “сорока мужів”, однак, порівняно з екзорбітанціями та сесійними протоколами, були радше об’ємними, розгорнутими протестаціями.

Слід також висвітлити деякі термінологічні аспекти. Якщо назва сесійних протоколів колегії “сорока мужів” цілком зрозуміла, то термін “екзорбітанції” потребує деякого роз’яснення. Латинське слово *exorbitantiae* походить від вислову *ex orbitae legum*, що означало вихід поза межі (“орбіту”) права⁹. До міської правничої термінології це слово, очевидно, потрапило зі шляхетського середовища, де екзорбітанції нотувалися спеціальними сеймовими комісіями та відповідно ухвалювалися екзорбітанційні конституції¹⁰. Шляхетська візія Речі Посполитої як ідеального державного устрою передбачала, що для виправлення правопорушень, зловживань та інших негативних явищ потрібно лише повернути ситуацію назад “в орбіту” права. Місто Львів, яке наслідувало Річ Посполиту і вважало себе такою ж “республікою” в мініатюрі¹¹, переносило деякі шляхетські уявлення на міський ґрунт, хай і зі своїми становими та локальними модифікаціями.

Екзорбітанції та сесійні протоколи є надзвичайно цінними та цікавими джерелами, хоча б з огляду на те, що, на відміну від більшості інших міських книг, в яких переважно реєструвалися юридичні акти, записи обох колегій велися у вигляді живого діалогу між магістратом і представниками поспільства (зауважимо, що відповіді магістрату порівняно із громадськими запитами часто були досить скупі та формальні, а деякі запити взагалі залишалися без відповідей). Це дозволяє поглянути на історію Львова

⁸ Детальніше про це див.: *Badecki K.* Archiwum akt dawnych miasta Lwowa. – A. Oddział staropolski. – III. Księgi i akta administracyjno-sądowe. 1382–1787. – Lwów, 1935. – S. 214–216.

⁹ *Gloger Z.* Encyklopedia staropolska. – Warszawa, 1972. – Т. 2. – S. 114.

¹⁰ Детальніше про це див. нещодавню монографію Томаша Кухарського: *Kucharski T.* Instytucja egzorbitancji w systemie prawnoustrojowym Rzeczypospolitej Obojga Narodów. – Toruń, 2014.

¹¹ Виразні “республіканські” конотації простежуються у багатьох явищах тогочасного Львова – для прикладу можна згадати відомий надпис на львівській “кампанівській” ратуші – *S.P.Q.L.*, тобто *Senatus populusque Leopoliensis*, який відкликався до Римської республіки та її сенату. Див. про це: *Birnbaum H.* On Medieval and Renaissance Slavic Writing: Selected Essays. – The Hague; Paris, 1974. – P. 53. Власне термін *republica Leopoliensis* не був для львівських актів чимось незвичним – він фігурує, наприклад, у нотатках із книг резигнацій за 1600–1620 рр., опублікованих Садоком Барончем (*Barącz S.* Pamiętnik dziejów polskich. – Lwów, 1855. – S. 9). Зрештою, і в сесійних протоколах бачимо запис, в якому львівський міщанин Матей Гайдер у 1645 р. бере позику в “Речі Посполитої” (тобто у міста Львова) і має цей борг містові повернути (ЦДАЛ. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 668. – Арк. 508).

XVII ст. очима самих львів'ян, причому не елітарної частини населення, а власне простих громадян, поспільства. І визначне місце у згаданих джерелах посідають проблеми торгівлі, адже вони зачіпали основу економічного буття львівського міщанства (це стосувалося не тільки купців, але й певною мірою ремісників).

Нарікання львівського поспільства охоплюють широкий спектр торговельних проблем. Найбільшу групу скарг становлять закиди про те, що певні категорії людей займаються недозволеними їм видами торгівлі. Це цілком природний наслідок середньовічного та ранньомодерного підходів, за яким належність до певної етнічної, конфесійної, територіальної, професійної групи породжує відповідний комплекс прав та обов'язків. Численними були нарікання поспільства на перекупнів, оскільки за невеликими винятками це були особи, котрі не мали ніяких законних прав на торгівлю. Уже в перший же рік, відколи збереглися книги екзорбітанцій (1618 р.), говориться про те, що перекупні займаються дуже великою торгівлею (*się wielkimi bawią kupiami*), чим чинять перешкоди міщанам. Крім того, скаржники констатували, що в місті перебували такі, “що в пивницях переховують при собі безліч комірників; і через це смердючі та великі “плюгавства” викидають на ринок”. Відповідно, поспільство вимагало “погамувати” перекупнів, а магістрат зі свого боку обіцяв учинити “коректуру” (тобто виправити ситуацію)¹².

Міська влада якось намагалася дати раду ситуації, що виходила з-під контролю, і з перекупнів було вирішено стягувати певні суми за дозвіл торгувати. Однак користі від цього було мало, оскільки, як констатували у 1621 р. представники громади, “перекупні дали за цілий рік 18 злотих, а шкоди починили містові більш ніж на тисячу”¹³. Як свідчать записи з 1622 р., ситуація стала ще гіршою, – оскільки перекупні сплатили тільки 6 зл., а “шкоди завдали незліченної”. І якщо попереднього року міщани просили їх проконтролювати, то цим разом вимога була радикальніша – взагалі усунути їх із міста¹⁴.

Власне, у 1622 р. представники громади спробували дати розгорнутішу характеристику перекупництва як явища. На їхню думку, перекупні є причиною дорожнечі продуктів і добре на цьому збагачуються. Тому, хто мало обізнаний із тогочасними економічними реаліями, така думка може видатися незвичною, адже велика кількість торговців у місті мала б збільшити пропозицію, а отже, позначитися на кон'юктурі ринку корисно для споживача – ціни мали би падати. Натомість міщани зазначали, що тут наявні місце радше дії спекулятивного характеру – перекупні “привозять з інших місць усіляке продовольство, що належить до поживлення всього міста; вранці, ще перед відкриттям міста, на передмістях таборами скуповують і “по кутах” спроваджують, складають, але й тут у місті закупаються і по пивницях різних розкладають. Про що часто і протягом багатьох років сорок мужів райцям говорили. Але тепер їх ще більша кількість намножилася і вільно собі перекупства здійснюють, оскільки урядової ординації над собою не мають, яку депутати обіцяли на це вчинити”¹⁵. Факт дорожнечі підтверджує і автор “Львівського літопису”, занотувавши, що була “дорожня, жита колода по золотих 24”¹⁶.

¹² ЦДІАЛ. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 667. – Арк. 9–10.

¹³ Там само. – Арк. 31–32.

¹⁴ Там само. – Арк. 51–52.

¹⁵ Там само. – Спр. 661. – Арк. 26–26 зв.

¹⁶ Бевзо О. Львівський літопис і Острозький літописець. Джерелознавче дослідження. – К., 1971. – С. 105.

Тема перекупництва була ще актуальнішою в нелегкий 1623 р., про який Д. Зубрицький написав так: “пошесть, вогонь, голод і війна знущалися над містом, як ніколи доти”¹⁷. Репрезентанти поспільства продовжували нарікати, що “перекупні жодного пожитку місту не дають, а навпаки шкодять, жодного порядку з ними нема, все що живе, до “мерканції” кинулося, навіть дівки, з чого велика дорожнеча (*caristia*) найменших речей і тяжко в такий час знайти челядника або кухарку. Тому було би корисніше (*magis proficuum*), якби цю оренду (очевидно, оренду прибутків із перекупнів. – О. 3.) пустили міщанинові”¹⁸. Можна припустити, що ця нотатка видалася міщанам настільки влучною, що вони вирішили її повторити майже дослівно аж через 29 років (у 1652 р.)¹⁹.

Повертаючись до 20-х рр. XVII ст., слід зазначити, що проблему перекупництва не було розв’язано ані драматичного 1623 р., ані у наступні роки. Під 1624 р. зустрічаємо вимогу визначити певну фіксовану кількість (*certus numerus*) перекупнів у кожній галузі торгівлі, оскільки “жоден міщанин не може поперед ними докупитися жодної речі”, перекупників з-поза міської юрисдикції взагалі заборонити, а товари їхні – конфіскувати²⁰. У подальші роки повторювалася стандартна фраза про те, що “перекупні місту жодного прибутку не дають, а, навпаки, чинять велику шкоду”²¹. У 1630 р. міщани активно домагалися “ординації” на перекупнів, щоб вона не залишалася на папері, а була втілена в життя. Наскільки ці вимоги були виконані – сказати важко, але є згадка, яка невиразно свідчить про те, що якась ординація таки була прийнята²². Від перекупнів продовжували збирати оплати до “пушки” (спеціальної бляшанки на гроші), які мали йти до міських кас, але 1634 р. поспільство скаржилось, що зібрані кошти невідомо де містяться²³.

Якщо зі спекулянтами з міської юрисдикції було тяжко боротися, то ще гірше справа виглядала з перекупнями з юридик. У 1643 р. міщани вимагали усунути перекупнів на грунтах руського воєводи, а також побороти незаконну торгівлю алкогольними напоями на грунтах, що ними тимчасово володіли єзуїти (формально це була міська юрисдикція)²⁴. Проблему з єзуїтами магістрат хотів розв’язати шляхом вичікування, коли закінчиться (“експірує”) термін єзуїтської оренди й ґрунти повернуться до міста.

Подальші скарги 40–50-х рр. XVII ст. у різних варіаціях потребували складення ординації, усталення обмеженої кількості легальних перекупнів тощо. Крім того, почали виокремлювати тих перекупників, котрі, на думку поспільства, найбільше шкодили

¹⁷ Зубрицький Д. Хроніка міста Львова. – С. 234.

¹⁸ ЦДІАУЛ. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 667. – Арк. 81. Частково цю фразу польською процитував Станіслав Гошовський, зауваживши, що міщани звертали увагу на другорядні фактори, не розуміючи справжніх причин подорожчання – неврожаю і катастрофічного монетарного надлишку (*Hoszowski S. Ceny we Lwowie w XVI i XVII wieku. – Lwów, 1928. – S. 137*).

¹⁹ ЦДІАУЛ. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 667. – Арк. 638.

²⁰ Там само. – Спр. 668. – Арк. 441 зв.

²¹ Там само. – Спр. 667. – Арк. 129–130, 151.

²² Там само. – Арк. 282–283; Спр. 668. – Арк. 4. Хоча в пізніші часи міщани продовжували скаржитися на брак ординації про перекупнів.

²³ ЦДІАУЛ. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 668. – Арк. 13.

²⁴ Там само. – Спр. 667. – Арк. 410–411; Спр. 668. – Арк. 62 зв. – 63.

містові. Одними з найдошкульніших були “слездярки”, які торгували оселедцями. На них колегія “40 мужів” вимагала прийняти окремий декрет. За повідомленням громади, вони дуже “розпустилися” і взялися скуповувати оселедці з будь-яких місць (хоча мали право закуповуватися тільки від львівських міщан). Крім того, поспільство просило, аби їм було заборонено торгувати “вижиною” (осетровими рибами)²⁵. Схожим чином у 1672 р. нарікали на “вівсярів”, які “дуже шкодять цілому місту і мають бути взагалі усунені”²⁶.

Під 1652 р. знову порушено проблему дорожнечі продовольчих товарів (*caristia rerum comestibilium*). При цьому, як і 30 років тому, помітні схожі явища – коли за перекупство беруться всі, хто хоче. Представники поспільства описали це досить красномовно й різко: “слуг чоловічої чи навіть жіночої статі тяжко дістати – все, що живе, навіть і дівчата, не тільки дорослі дівки, котрим робота смердить, осідають на перекупстві. Добре би між такими людьми брак учинити (*тобто пропрідуми* – О. З.) і винищити цю сваволлю”²⁷.

Інша промовиста характеристика (під 1653 р.) подавала невтішну картину такими словами: “Майже з десятої руки міщанин живності мусить діставати через густих перекупнів”²⁸. Як бачимо, дорожнечу спричиняла ще й велика кількість посередників під первісним постачальником і кінцевим споживачем продукції.

Після майже десятилітнього затишшя громада далі забила на сполох через зростання цін. Щоб її подолати у 1666 р. було запропоновано запровадити спеціальних провізорів, що мали наглядати за перекупнями (*provisores propolarum*), планувалося залучити до акції також і передміщан, на яких покладался обов’язок не допускати авантюристів до скупки товарів по гостинцях²⁹. Це мало перемістити місце базової трансакції до самого міста “під ратушу, аби міщани першими купували те, що їм подобається”³⁰. 1668 р. перекупництво було визнано “внутрішнім злом” (*intestinum malum*), яке

²⁵ Там само. – Спр. 667. – Арк. 736.

²⁶ Там само. – Спр. 670. – Арк. 170 зв. – 171. Детальніше про класифікацію перекупок – див.: *Karpiński A. Przekupki, kramarki, straganiarki. Zakres feminizacji drobnego handlu w miastach polskich w drugiej połowie XVI i w XVII wieku // Kwartalnik Historii Kultury Materialnej. – 1990. – Т. 38. – № 1–2. – С. 82–83.*

²⁷ ЦДІАУЛ. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 668. – Арк. 142 зв.

²⁸ Там само. – Спр. 667. – Арк. 686–687.

²⁹ Така практика називалася “забігами”, коли спекулянти завчасу “забігали” на шляхи по інших віддалених місцевостях і першими скуповували товар. Досі в польській мові одне зі значень слова “*zabiegi*” означає “махінації”. Під 1672 р. згадуються перекупні, котрі “забігали перед місто” (ЦДІАУЛ. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 670. – Арк. 170 зв. – 171), а в 1693 р. – парубки, які “заходили” по шляхах, скуповували дрова, ховали в пивницях, а потім у відповідний час перепродавали (там само. – С. 354 зв. – 355). Крім того, слід зазначити, що це не перша така спроба навести лад. Уже в 1635 р. пропонувалося для поборення перекупництва, щоб колегія “40 мужів” делегувала з-поміж себе двох міщан, а магістрат, щоб призначав з обох передмість по одному чоловікові від тамтешніх сотень. І ці особи мали пильнувати перекупок на дорогах, конфісковувати їхні товари та віддавати до шпиталю, а щоб їхня праця не була даремна – забирати собі третину конфіскованого (Спр. 668. – Арк. 25 зв. – 26).

³⁰ ЦДІАУЛ. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 667. – Арк. 824.

дуже потрібно привести “до доброго порядку”. Для вирішення цієї справи магістрат запрошував громаду на обговорення до ратуші одразу після виборів³¹, але чи відбулася така нарада і яким був результат, наразі не вдалося віднайти інформації.

У 1684 р. питання прямого доступу до купівлі товарів без посередників черговий раз постало на порядку денному. Міщани констатували, що “щодня перекупнів прибуває, і парубків, і кухарок, так, що міщанин не може перед ними дотиснутися і відсторонюється від купівлі, а це діється через потурання магістрату (*per indulgentiam nobilis magistratus*)”. Тож поспільство пропонувало свій механізм боротьби із цим злом: скласти (як завжди!) реєстр легальних перекупнів, які мають з-поміж себе обрати двох старших “для доброго порядку”. Доки міщани не закупляться на свою потребу, мав бути виставленим “прапорець”, а якщо би котрийсь із перекупнів їм перешкодив, то такий мав бути покараний штрафом і сидінням у в’язниці. Вимагалось також, щоб була укладена детальна ординація, хто і чим повинен торгувати зі звірини та птахів, а продавати слід лише те, що самі вполюють. Крім того, представники поспільства вимагали, щоб жоден перекупень від імені магістрату або котрогось райці не скуповував товарів. Магістрат відповів, що накаже “обволати при трубі” (оголосити через трубача), аби силою конституції 1676 р. жоден із перекупнів на місцях, заборонених громадським правом (*lege publica*), жодне продовольство (*victualia ulla*) не закуповував під загрозою конфіскації всього, що накупив. Для проведення конфіскації буде достатньо будь-чийого доносу (*ad cuiusvis delationem*). Щоб про це краще повідомити (*melius innotescat*), на брамах буде прибитий спеціальний “скрипт” (лист)³². Однак, як видно з подальших нарікань, у тому числі з початку XVIII ст., подібні заходи мало діяли³³.

Діяльність перекупнів мала ще й негативний вплив на благоустрій і вигляд вулиць. Справа в тому, що частина з них торгувала просто, викладаючи товар “на каменях”, а інші наважувалися будувати власні “буди” (ятки) і “таші” (наметоподібні крамики). Цікаво, що на початку XVII ст. більшість скарг щодо буд стосувалися того, що так звана “будна інтрата”, тобто внески за користування цими ятками, дуже мала (“дає малий чинш”)³⁴. Однак із кінця 1620-х рр. громади почали нарікати на будову окремих яток, яких раніше не було. Так, 1628 р. з’явилась буда під Краківською брамою, про це громада повідомила міську раду й оперативно прийняла рішення, щоб її знести³⁵. Але вже наступного року голоси поспільства зазвучали тривожніше – деякі міщани почали ставити під власними домами “буди” на цілий рік, “а це може увійти у звичай” (*sequella*)³⁶. Це був характерний для тогочасної ментальності страх прецеденту, боязнь, що якась шкідлива практика, якщо її вчасно не усунути, утвердиться в місті та з часом на неї покликатимуться як на давній звичай (чимало норм міського життя так і виникли, з’явившись ще у середньовічному Львові без жодних на це привілеїв чи інших документів). І, як покаже подальша історія поширення незаконних місць продажу, страх цей був небезпідставний.

³¹ Там само. – Арк. 120 зв. – 121.

³² Там само. – Арк. 932–933.

³³ Там само. – Спр. 668. – Арк. 337 зв. – 338 зв.

³⁴ Там само. – Спр. 667. – Арк. 13–14, 125–126, 147, 19 зв.

³⁵ Там само. – Арк. 188–189, повторено на арк. 244–245.

³⁶ Там само. – Арк. 226–227, 270–271.

Із тексту 1640 р. видно, що у Львові для легальних перекупнів було поставлено спеціальні місця, але вони стояли пустою, а перекупні гуртувалися деінде, щоб уникнути сплати податків. Як наслідок, це не тільки підривало надходження до міського бюджету, але й створювало незручність (*incommoditas*) для пішоходів на вулиці³⁷. Із часом місто таки взялося за боротьбу з ними й порозганяло перекупнів, але під 1654 р. занотовано, що їхні “будки” відновилися під кам’яницею Кцоновською та домом пані Вольфовичової, а також якісь будки понаставляв доктор Мартин Анчовський. Фактично, цим перекупням сприяли самі міщани, які мали певні зиски із цього. Магістрат у відповідь на запит посліпства обіцяв із нового року позносити ці нелегальні торгові місця³⁸.

У 1657 р. знову чути нарікання. Скаржники уточнили, що прохід на “підсінні” закритий і найбільше шкодять цьому ті, котрі продають сир, масло, ягли (просо), крупи, горох, сало, житній і білий хліб, сало, тому їх насамперед треба перенести на “публічні місця”, спеціально для цього відведені³⁹. Нотатки 1666 р. свідчать, що ятки, “клітки” й “таші” поширилися при обох міських брамах – Галицькій та Краківській, при Босацькій фіртці, на обох передмістях, а також на вул. Вірменській⁴⁰.

Із подальших записів можна зробити висновок, що боротьба за переміщення перекупнів на належні місця була марною – вони й далі сиділи, де їм заманеться (передусім попід кам’яницями), водночас як “публічні місця пустують” (*loca publica vacant*)⁴¹. У 90-х рр. XVII ст. перекупки, особливо круп’ярки, мучниці та “слоніярки” (продавчині сала), облюбували собі вул. Краківську, внаслідок чого й там ускладнився прохід пішоходам – “через довгі й висунуті дахи не один собі голову товче з великим на це наріканням”⁴², “люди, як на переправах, затримуються”, а після закінчення торгівлі, залишаються “гної та інші нечистоти (*faeces*)”⁴³.

Схожа проблема виникла тоді, коли самі міські економи (лонгери) у 1681 р. не обдуманно вирішили поставити кушнірську будку на публічній дорозі, частина якої виконувала функції риншотку (стоку). Як наслідок, каналізаційний стік був перегороджений і всі нечистоти спрямовувалися до крамниць та пивниць⁴⁴. У цьому контексті слід згадати також про торговців рибою. Особливих клопотів додавало те, що рибні корита стояли не тільки на бічних вулицях, але й на самому Ринку, зокрема під кам’яницею Фатровською. Риб’ярки ставили їх так, щоб мати поблизу воду, але те, що було для них зручністю, для міста – лихо, оскільки вони “увесь Ринок заливали й засмороджували” (1644 р.)⁴⁵. У подальшому виклики нелегального перекупництва не було вирішено ані у сфері подорожчання продукції, ані щодо захащеності вулиць⁴⁶.

³⁷ Там само. – Арк. 387–388. Ця ж скарга повторювалася в дещо іншому формулюванні й під 1652 та 1655 рр. – Там само. – Арк. 618–619, 736.

³⁸ Там само. – Арк. 686–687, 690–691; Спр. 668. – Арк. 164 зв.

³⁹ Там само. – Арк. 766.

⁴⁰ Там само. – Арк. 794–796, 832.

⁴¹ Там само. – Спр. 670. – Арк. 166 зв. – 167.

⁴² Там само. – Спр. 668. – Арк. 283 зв.

⁴³ Там само. – Арк. 270 зв. – 271.

⁴⁴ Там само. – Спр. 670. – Арк. 229 зв. – 230.

⁴⁵ Там само. – Спр. 668. – Арк. 77 зв. – 78. Крім того, рибні корита не раз згадувалися в екзорбітанціях із нагоди інших проблем – вони давали малий внесок, а витрати

Спорідненою з перекупством була проблема зловживань у сфері торгівлі алкоголем. На першому плані завжди була боротьба проти “навозів” – привозних напоїв, і вона під різними кутами обговорюється поспільством упродовж усього XVII ст. Від першого ж року ведення екзорбітанцій (1618 р.) міщани вимагали конфіскації привезених напоїв (*O zaboru nawozów*) – пива, медів і горілок, на що магістрат пропонував провести переговори між колегією “40 мужів” і шинкарями⁴⁷. У 1622 р. представники поспільства нарікали на нелегальне заснування корчем по передмістях, які спродували такі привозні напої. Це відбувалось як на міських ґрунтах, так і у володіннях єзуїтів на Криштіановському лані, де, за словами міщан, єзуїти “вчинили собі юридику... повідкривали собі корчми, в яких шинкують привозні пива і меди, а до того ж шарварчного не давали продовж кількох років”⁴⁸.

Що стосується передміщан, котрі перебували під юрисдикцією магістрату, то їм було заборонено займатися шинкуванням – на це мали право лише громадяни з передмістя. Але з 1634 р. король Владислав IV дозволив їм шинкувати пивом і медом у шести домах, однак ці напої мусили брати з міста (що, звичайно ж, не задовольняло їхніх амбіцій). Загалом саме бажання передміщан отримати дозвіл на повноцінну торгівлю алкогольними напоями стало чи не основним чинником, який спонукав їх до двох авантюрних заходів – 1607 і 1634 рр., коли вони за таке право були готові будувати величезні укріплення навколо львівських передмість і, таким чином, отримати визнання ширших громадянських прав і пільги й водночас стати нарешті “міщанами в мурах”⁴⁹.

Загалом про передміщан в екзорбітанціях є кілька нотаток на кшталт: “аби жоден передміщанин у місті не вів обійстя”⁵⁰, а також “передміщани як з Галицького, так і з Краківського передмістя, які тут в місті замикаються, не мають бути у жодному обійсті міщанам перешкодою і взагалі зараз же його (обійстя. – О. З.) облишити, якщо би хтось з них його провадив”⁵¹. Це цілком перегукується з присягою передміщан на міське право, в якій вони зобов’язуються “не перешкоджати в тому, що належиться купецтву міщан, котрі проживають у середмісті”⁵².

на них були великими (Спр. 667. – Арк. 13–14; 1618 р.), міщанам не подобалося те, що їх тримали часто жінки неміського стану (там само. – Арк. 212–213, 262–263) тощо.

⁴⁶ На початку XVIII ст. перекупні далі сприймалися поспільством як зло, що руйнує благоустрій і порушує (хай і неписані) санітарно-гігієнічні норми в місті. Так, їх вважали причиною руйнування бруківки та великої “ганьби” (дослівно – “гідоти”, *deformitas*), що діялася на Краківській вулиці (ЦДІАУЛ. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 668. – Арк. 337 зв. – 338 зв., 387 зв. – 388 зв.

⁴⁷ ЦДІАУЛ. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 667. – Арк. 17–18.

⁴⁸ Там само. – Спр. 661. – Арк. 27; спр. 667. – Арк. 71.

⁴⁹ Детальніше про це див.: *Зубрицький Д.* Хроніка міста Львова. – С. 213–214, 251–254.

⁵⁰ ЦДІАУЛ. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 667. – Арк. 648, 770.

⁵¹ Там само. – Спр. 668. – Арк. 142 зв.

⁵² *Заяць О.* Формули присяг на отримання міського громадянства у Львові в XVII ст. // Пам’ятки. Археографічний щорічник. – 2003. – Т. 4. – С. 240–241. Це тільки підтверджує тезу про те, що “громадянські права міщан були першорядними, а права передміщан – похідними від них” (*його ж.* Громадяни Львова XIV–XVIII ст.: правовий статус, склад, походження. – К.; Львів, 2012. – С. 87).

Можливо, не всі привізні напої автоматично викликали обурення в поспільства, оскільки в екзорбітанціях під 1634 р. згадується, що перемишльське пиво свого часу давало дохід до міського бюджету, але коли воно зникло із львівського ринку, то місто заповнило жовківське пиво, – ним “шинкують, хто хоче в місті і серед вірмен, а доходу [з нього] місто не має”⁵³. Того ж року міщани пояснювали, що привозні напої чинили шкоду міській економіці не тільки у “ціхах”⁵⁴, але і в “мірці” (тобто страждали доходи від мірки в млині, якою вимірювали зерно для виготовлення алкоголю)⁵⁵.

Досить розгорнуто виклали проблему привізних напоїв і нелегального шинкування виклали представники громади в 1635 р.: “усі повсюдно такі привізні напої шинкують, жодного провенту лонгерії⁵⁶ не дають. Через ці привізні пива і меди велика шкода діється у солодових млинах і в публічному провенті, оскільки будь-яка кухарка, відійшовши від пані, займається або перекупством, або шинком (продажем) привозних напоїв на шкоду вбогих міщанок, вдів, котрі мають чоп і броварі, а вже по кількадесят броварів стоять пусті”. Міщани вимагали “перекупства заборонити і шинк цих привізних пив пустити тим особам, котрі би з них давали містові провент або зволили постановити ординацію про те, скільки їх має шинкувати – як у місті, так і на передмістях, і визначити їхній чинш, заборонити шляховим⁵⁷ по брамах і шляхах впускати привозні пива без лонгерської ціхи...”⁵⁸. У відповідь магістрат заявив, що на це є відповідні королівські декрети, а також “ординація цього міста”, за якою “привізним пивом не повинен ніхто шинкувати, окрім чотирьох вдів ... і тому, аби ця ординація залишалася у своїй силі, і міські бровари не пустували, повинен регент з лонгерським писарем та інстигатором⁵⁹ позвати тих, котрі понад ординацію шинкують пива і меди, конфіскувати і штрафи на них накладати, а ті, що функції⁶⁰ мають, а від шинку привізного пива не платять, тоді магістрат учинить негайну справедливість”⁶¹.

Наступні кілька десятиліть нарікання на привозні напої поспільства були лаконічні й одноманітні – звичні вимоги вчинити заборону (*inhibitio*), конфіскації тощо. Лише з останньої чверті XVII ст. відновилися більш розширені нарікання на привіз алкоголю. Під 1675 р. повідомлялося, що якийсь пан Вежбовський “пива на шкоду міста впроваджує”, тому децемвіри просили, щоб міщани не контрахували з такими людьми, як він⁶². У 1684 р. представники громади подали розгорнуту характеристику проблеми привозних напоїв. За їхньою версією, “намножилося багато пивничних”, котрі продають “єврейські пива”, через що занепадають міські броварні. Громада просила заборонити таку практику й накласти на винуватців великі кари, зокрема ув’язнення. Також пропонувалося написати і прийняти ухвалу (*laudum*) про привозне пиво: жовківське, янівське, лясківське і тарногородське. Також, відповідно до давніх прав, призначити

⁵³ ЦДІАУЛ. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 667. – Арк. 284.

⁵⁴ Ціха – знак на товарах (їхніх упаковках), що засвідчував сплату від них мита.

⁵⁵ ЦДІАУЛ. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 668. – Арк. 19 зв.

⁵⁶ Тобто прибутку, надходжень до міської економіки.

⁵⁷ Дозорці доріг.

⁵⁸ ЦДІАУЛ. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 668. – Арк. 25 зв.

⁵⁹ Публічним обвинувачем.

⁶⁰ Очевидно, дозволи на шинкування.

⁶¹ ЦДІАУЛ. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 668. – Арк. 25 зв. – 26.

⁶² Там само. – Спр. 670. – Арк. 192 зв. – 193.

чотири кам'яниці сиротам і вдовам, щодо яких потрібно бути максимально пильними (*summus respectus habendus*). На Галицькому та Краківському передмістях таких домів мало бути шість – “як і перед тим було”. Магістрат у відповідь обіцяв врахувати і за змогою виконати бажання громади, дозволяючи регентові привести до виконання давні декрети й “ляуди” (а саме: всім пивничним і шинкарям заборонити шинкування привозних пив і медів). Крім того, магістрат уточнив, що пивничним не можна буде винаймати пивниці інакше, тільки як із чітко оговореною заборонаю брати привозне пиво під загрозою скасування контракту оренди пивниці (*sub nullitate contractus*), за винятком чотирьох кам'яниць, призначених для шинку привозного пива віддавна, і домів на передмістях, спеціально призначених міською економією⁶³.

Очевидно, що ефект від запланованих заходів був невеликий, оскільки у 1687 р. громада знову нарікала на привіз, який спричиняв “порушення прав” (*convulsio iurium*) і “найбільшу кривду і утиск громадян” (*summum praeiudicium et oppressio civium*). Поспільство вимагало за торгівлю привозними напоями карати осіб – як передміських, так і “внутрішньоміських” (*tak suburbanos, iako intra personas existentes*), а якщо це не допоможе, то щоб міські економи поставили броварню на міському ґрунті публічним коштом (*in fundo civili sumpto publico*) і вже звідти продавати пиво на місто й на передмістя⁶⁴. Так громада намагалася перехопити ініціативу в шинкарів-спекулянтів і підняти прибуток містові.

Повертаючись до інших проблем із шинкарством, слід зазначити, що ще в 50-х рр. XVII ст. поновилися скарги на броварні на передмістях. Одним із винуватців цього міщани вважали райцю Матея Гайдера, який сам подав приклад, поставивши свою броварню. З його смертю у 1655 р. міщани висунули вимогу ліквідувати його броварню, доклавши до цього юридичну аргументацію: броварня стояла на ґрунті, яким він володів правом “доживоття”, а оскільки райця помер, то міські економи повинні повернути маєстності містові⁶⁵. У подальшому представники громади неодноразово вимагали знесення (*demolitio*) передміських броварень. Зокрема, планувалося зробити це за допомогою гродського уряду (*cum adm[ni]sculo castrensi*) й, таким чином, щоб руйнувати броварні залежно від їхньої розбудови – “адже легше валити один за другим, ніж коли вже багато поставлено”⁶⁶.

Також зауважимо, що нарікання на продаж привізних напоїв і передміських броварень часто мали одним із аргументів кривди для міщанських вдів, які мали право шинкувати привозними напоями, оскільки це була одна із форм соціальної допомоги малозабезпеченим верствам населення (йшлося, звичайно, про вдів, які вдруге не виходили заміж). Коли у 1634 р. на міському валу, між мурами, Матіаш Порохівник, як записано в екзорбітанціях, влаштував собі “базар” (*gieldę*) і продавав по кількадесять бочок привозного пива на тиждень, то міщани у цьому вбачали “небезпеку для міста і знищення убогих вдів, котрі тим пивним обійстям займаються”⁶⁷. У 1647 р. повідомлялося про те, що чути “плач вбогих вдів” і видно “нестачу та тяжкі клопоти міщан, котрих зазнають через передміські броварні”⁶⁸.

⁶³ Там само. – Спр. 667. – Арк. 934–935.

⁶⁴ Там само. – Спр. 670. – Арк. 276 зв. – 277.

⁶⁵ Там само. – Спр. 668. – Арк. 163 зв–164; Спр. 670. – Арк. 16 зв.

⁶⁶ Там само. – Спр. 670. – Арк. 193 зв. – 194.

⁶⁷ Там само. – Спр. 668. – Арк. 13.

⁶⁸ Там само. – Спр. 667. – Арк. 710.

Крім того, представники громади порушували чимало інших питань, пов'язаних із торгівлею алкогольними напоями: недостатні надходження внесків від шинкування, шрутарство (інакше – шротарство), зловживання райців і порохівників, спроби надмірного оподаткування торгівлі алкоголем з боку позаміських державних структур тощо. Так, у 20-х рр. XVII ст. міщани висували претензії до якогось Юхна, що платив недостатні суми від свого шинкового “обійстя”, тому вимагали, щоб після закінчення терміну оренди скасувати його обійстя або підняти йому платню за нього. А до того ж мали до нього прийти представники колегії “сорока мужів” для перевірки документів – яке право він має займатися цією справою⁶⁹. Очевидно, громаді йшлося про те, щоб знайти підстави для того, аби відібрати оренду й віддати її так званому “плюсоферентові” (*plus offerens*), тобто тому, хто більше зможе платити (звична практика для вирішення питань оренди в ті часи).

Що стосується шрутарства, то це було одне з міських монопольних підприємств, яке полягало у вивезенні та привезенні алкогольних напоїв, складанні їх у бочках до пивниць⁷⁰. Активно міщани скаржилися на вади його функціонування в 60–70-х рр. XVII ст. Нарікання громади стосувалися того, що шрутарі брали собі більшу частину шрутарського провенту, але виконували свої обов'язки неякісно, не забезпечували ані коней, ані возів, а ще й до того ж без потреби стягували якісь додаткові податки в кожному варі пива чи меду. Тому децемвіри просили, аби шрутарі своїм коштом мали подбати про коней і вози, а не міська каса⁷¹. Інша проблема, на думку поспільства, полягала в тому, що шрутарство чинить більше шкоди, ніж прибутків, оскільки міщани, котрі варять пиво, ллють його не в бочки (так, як це вимагалось за правом і звичаєм, а тому вони були обліковані, а за переміщенням алкоголю був контроль), а в ночви або цебри і носять собі їх до пивниць⁷². Крім того, у 1671 р. міщани звинувачували дозорців шрутарні у тому, що через їхню “мертву увагу” (*inanima advertentia*, тобто брак уваги) “євреї розпустилися на шинки, котрі не повинні мати, крім 2 пивниць до шинку”⁷³.

Про зловживання райців у сфері шинкування в екзорбітанціях збереглося кілька нотаток. Основна претензія громади – райці шинкують пиво та мед, а жодних податків до міської економії (лонгерії) не дають, особливо “водного провенту”, а треба, аби платили як інші⁷⁴. Врешті, у 1681 р. магістрат відповів, що згідно з декретами Яна Казимира та іншими документами, райці таки мають платити податки за шинкування напоями⁷⁵.

Також, як згадувалося, порушниками були й порохівники, які “сиділи” у брамах. Так, у 1644 р. у краківській брамі порохівники організували собі заробіток. Громада нарікала, що вони більший пожиток із міста мали, ніж місто з них, оскільки вони віддавали містові по 16–20 зл., а заробляли собі по 100 зл. і, крім того, шинкували в брамі й

⁶⁹ Там само. – Арк. 125–126, 147.

⁷⁰ *Zubyk F. Gospodarka finansowa...* – S. 139.

⁷¹ ЦДІАУЛ. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 670. – Арк. 99 зв. – 100 (1666 р.).

⁷² Там само. – Спр. 667. – Арк. 882–883 (1669 р.); Спр. 670. – Арк. 180 зв. – 181 (1674 р.).

⁷³ Там само. – Спр. 670. – Арк. 99 зв. – 100 (1666 р.).

⁷⁴ Там само. – Спр. 667. – Арк. 882–883 (1669 р.), Спр. 670. – Арк. 218 зв. – 219 (1679 р.). Також нарікання стосувалися “буд”, які райці ставили на міському ґрунті, а дехто з них не давав “ліктьового” (там само).

⁷⁵ Там само. – Спр. 670. – Арк. 226 зв. – 227.

палили горілку, а це була велика небезпека для міста (*cum maximo, zachowai Boze, periculo*)⁷⁶, очевидно, з огляду на наявність там пороху.

Натомість спроби надмірного оподаткування торгівлі алкоголем із боку позаміських державних структур стосувалися діяльності підвоєводи, який хотів на сеймі домогтися рішення, щоб купці та шинкарі давали по гарнцю⁷⁷ від бочки вина, але магістрат зумів вирішити це питання, фактично відкупившись 300 зл.⁷⁸ Цей скандальний епізод, описаний у трьох книгах екзорбітанцій (адже доходило до образи магістрату воєводи, якого підбурих хибними намовами підвоєвода Вадзовський), був пов'язаний також і з опечатуванням крамів місцевих і приїжджих купців, що завдавало шкоди містотіві. Врешті, справа закінчилася виявленням магістратом перед воєводиою “належної пошани та покірності духу” (*debitam reverentiam et submissionem animorum*), а про гроші, які витратилися на те, щоб задобрити воєводу, писар екзорбітанцій висловився цитатою з Овідієвої “Науки любові” “дари умилюють Богів і людей” (*munera Deos hominesque placant*)⁷⁹.

Існував ще один великий блок проблем, які стосувалися торгівлі й були тісно пов'язані між собою. Це питання міського громадянства і, відповідно поділу на своїх і чужих купців, права складу та тлумацтва, етнічних і мандрівних груп торговців, осілих і неосілих громадян тощо. Повне право займатися всіма видами торгівлі в місті мали лише особи з міським громадянством Львова, та й то обсяг торговельних прав дуже залежав від конкретного його різновиду (міщани із середмістя мали більше торговельних прав, ніж передміщани, католики – більше, ніж некатоліки, купці так званих “багатих крамів” – більші, ніж убогі крамарі, тощо)⁸⁰. Але ключовим моментом, принаймні теоретично, все ж була наявність львівського громадянства. Тому, наприклад, польський чи український купець, який походив з іншого населеного пункту Речі Посполитої, хай навіть недалекох Перемишля чи Жовкви, був так званим “чужим купцем” і, перебуваючи у Львові, майже нічим не відрізнявся в плані торговельних прав від прибульця із-за кордону. Тому не можна було мати міського громадянства одночасно в кількох містах, а лише в якомусь одному.

Частина торговців намагалася жити у Львові та провадити торгівлю й уникати при цьому прийняття громадянства. Адже цей акт не тільки потребував сплати внеску, але й накладав певні обов'язки перед містом, у тому числі податкові. Прикладів таких порушень було чимало, і деякі з них були оговорені в літературі⁸¹. Крім них, в екзорбітанціях і сесійних протоколах квадрагінтавірату вдалося знайти ще деякі відомості. Так, під 1624 р. міщани скаржилися, що якийсь Гобжидовський мав давно прийняти міське право, “чого досі нема”. Крім нього, зять пана Лукіана⁸² провадив зі Львова торгів-

⁷⁶ Там само. – Спр. 667. – Арк. 434–435; Спр. 668. – Арк. 76 зв. – 77.

⁷⁷ Гарнець – міра рідин, що відповідала 4 квартам або 3,77 літра.

⁷⁸ ЦДІАУЛ. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 668. – Арк. 60 зв. – 61.

⁷⁹ Там само. – Арк. 147.

⁸⁰ Детальніше про це див.: Заяць О. Громадяни Львова... – С. 82–92.

⁸¹ Див.: Заяць О. Еволюція престижності міського громадянства Львова в XVI–XVIII століттях // Кризь століття. Студії на пошану Миколи Крикуна з нагоди 80-річчя. – Л., 2012. – С. 43–56.

⁸² Очевидно, Лукіана Васильовича, купця багатих крамів, що активно діяв на початку XVII ст. Див.: Заяць О. Старі та нові “білі плями” в історії крамарських корпо-

лю з Гданськом, а львівського міського права не мав. Після цього міщани додали: “Є також і багато інших таких”⁸³.

Були й інші варіанти порушити принцип міського права – самому бути львівським громадянином, але покривати і переховувати в себе товари інших осіб, котрі громадянства не мають, і ніби від свого імені, користаючись усією повнотою міщанських привілеїв, складувати й продавати їх. У 1632 р. стало відомо, що львівський міщанин (і майбутній лавник) Миколай Шольц тримав у себе гданські товари і збував їх у Львові, а райця Матей Гайдер – шовкові товари, які також належали чужим особам. Перераховуючи в “екзорбітанці” ці порушення, поспільство покликалося на прецедент: “недавно в пам’яті в нас є, що пан Бонафе мусив міське право приймати, а тепер вашмості допускаєте такі товари продавати на знищення всього міста”⁸⁴. Наскільки можна зрозуміти із запису, хтось покривав нелегальну торгівлю цього купця, і після того, як це вийшло на яв, він був змушений таки вступити до числа львівських громадян⁸⁵.

Звинувачення у порушенні правил торгівлі негромадян звучали не тільки на адресу поодиноких райців, але й усієї міської ради. У 1634 р. у записці під заголовком “Нова екзорбітанція на перешкоду купцям і знищення всього міста” поспільство оскаржило раду такими словами: “Ви, Вашмость, на згубу і знищення купецьких людей, особистою владою даєте якісь привілеї міського [права] чужим та іноземним людям, які мають міське право в інших містах, що є всупереч правам цього міста і правам посполитим, і тим паче супроти вашої присяги, – ще й додаєте в таких привілеях [фразу]: “за згодою всіх станів” (*cum consensu omnium ordinum*)⁸⁶, а ці стани ніколи про те не знали і не знають. І той, що [це] писав, не бачив жодного зі станів на сесії, як приватній, так і публічній, коли такі привілеї роздавано. Тому ми просимо на майбутнє Вашмостів, аби Ви нам не чинили жодного гвалту правам міста, наданим королями, і так багато разів заприсяженим, оскільки громада протестується перед Богом і вами самими, що ніколи на таке не дозволяє, ані в цьому не хоче дозволити, раз ви про це перед тим не питали. А якщо Вашмость учините це насильно (*per vim*), то тоді знайте, що громада, вчинивши протестацію, на власному майні райців (*in bonis propriis*) буде домогатися справедливості”⁸⁷.

рацій у Львові (друга половина XIV – перша третина XVII ст.) // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – 2012. – Т. 264 (Праці Історично-філософської секції). – С. 162.

⁸³ ЦДІАУЛ. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 668. – Арк. 437 зв.

⁸⁴ Там само. – Спр. 669. – Арк. 11.

⁸⁵ Напевно йдеться про флорентійця Якоба Бонафеді, який 7 років до того (у грудні 1625 р.) прийняв львівське громадянство (*Заяць О.* Громадяни Львова... – С. 346). При цьому його осілої у Львові була приділена більша увага – він був зобов’язаний придбати у місті нерухомість упродовж року і семи тижнів, чим довести своє осіле життя (*vita stata*) (ЦДІАУЛ. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 148. – Арк. 808).

⁸⁶ Йдеться про три “стани” міського суспільства – раду, лаву, колегію “сорока мужів”. До них також часто додавали представників національних громади (руських і вірменських старших), і тоді вживався термін (стани нації міста).

⁸⁷ ЦДІАУЛ. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 668. – Арк. 17. Екзорбітанція названа “новою”, хоча насправді її такою вважати тяжко, оскільки раніше (1623 р.) громада скаржилася, що рада без її відома та на власний розсуд приймала іноземців до міста за

Громада досить різко поставила питання, адже у таких порушеннях зачіпалися самі основи міського життя (як економічні, так і символічні). Міщанська спільнота була ще достатньо сильною, а саме поняття міського права ще не настільки здевальвованим, тож можна припустити, що рада врахувала позицію громади, оскільки півтора десятиліття по тому такі скарги не з'являлися на сторінках “екзорбітанцій” чи сесійних протоколів. І все ж порушення відбувалися, і з часом дедалі більше людей провадили торгівлю, але уникали прийняття громадянства⁸⁸. Врешті, у XVIII ст. ця тенденція досягне свого апогею.

Що стосується права складу (*emporium, depositorum*), то львівські купці стерегли його з надзвичайно великою ревністю. Його суть полягала в тому, що приїжджі торговці мали продавати у Львові протягом певного часу свої товари, щоб задовольнити місцевий попит, після чого з товарами, що не розпродалися, можна було їхати далі (м'якше, так зване “умовне” право складу), або ж потрібно було розпродати всі свої товари (жорсткіше, так зване “безумовне” право). Львівський варіант права складу об'єднував у собі обидва згаданих види: “безумовне” право складу на східні товари (від 1444 р., а для мальвазії – від 1611 р.), а на решту товарів – “умовне”. До того ж львівська модифікація позначалася довготривалістю – процес обов'язкового розпродажу тривав аж 14 днів (у більшості міст термін був значно коротший). Право складу також опиралося на право “дорожнього примусу”, за яким купці в певному напрямку були змушені їхати тільки через певні міста, а в даному разі – торгівля Схід–Захід була зав'язана на Львові⁸⁹. Ця версія права складу була дуже привабливою для львівських купців, оскільки створювала для них одні з найвигідніших умов у Речі Посполитій, тому, як зауважив Станіслав Левицький, навіть ще у другій половині XVIII ст., тобто коли в багатьох інших містах воно як інституція вже відійшло в минуле, у Львові вимагали дотримання

контрактами і ті публічно у відкритих крамницях продавали свої товари проти прав і привілеїв міста (частково текст записки 1623 р. наведено в: *Заяць О.* Еволюція престижності... – С. 49). Тоді громада посилалася на привілей 1524 р., який забороняв прибулим до міста продавати свої товари на шкоду присяглим міщанам (імовірно, тут ідеться про привілей Сигізмунда I від 24 жовтня 1524 р., яким заборонялося придворним купцям під час перебування короля у Львові продавати товари на Ринку та по вулицях (див.: *Економічні привілеї міста Львова (XV–XVIII ст.)*. – Л., 2007. – С. 500–503). Але у скарзі 1623 р., найвірогідніше громада мала на увазі ще не дуже численні випадки порушення, тому сформулювала вимогу в досить смиренному проханні “не приймати надалі таких приходнів, які не хочуть набути міського права”. Тон екзорбітанції 1634 р. значно суворіший, і проблема сформульована масштабніше (ЦДДАУЛ. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 667. – Арк. 80).

⁸⁸ Наприклад, у 1683 р. ундецемвіри повідомляли, “що у місті перебуває багато жителів (*obywatelów*), котрі відправують різні гандлі та пропінації різних товарів, а міського [права] прийняти не хочуть, ані також власності жодної не хочуть набути” (ЦДДАУЛ. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 670. – Арк. 238 зв. – 239). Тут слід нагадати, що у давній польській мові, на відміну від сучасної, *obywatel* означало простого жителя, а не громадянина.

⁸⁹ Детально функціонування права складу у Львові висвітлено в працях С. Левицького: *Lewicki S.* Lemberg's Stapelrecht. – Lwów, 1909; *ejusdem.* Prawo składu w Polsce. – Lwów, 1910. – S. 33–34, 39–43, 46–47, 53–56, 60–61, 66–68, 74–77, 85–87, 120 та ін.

“складових” привілеїв, хоча з кінця XVII ст. вони вже більше шкодили, ніж сприяли львівській торгівлі⁹⁰.

У книгах репрезентації поспільства порушення права складу помітні вже у 1622 р. у протестації колегії “40 мужів”: “Право складу (*emporium*) райці не пильнують, відповідно до арбітраменту⁹¹ і декретів та привілеїв короля – звідси діється велика шкода привілеям і прибуткам міста”⁹². Міщани намагалися боротися із цими порушеннями за допомогою конфіскації товарів (т. зв. “заборів”). Активно нотувалися такі акції (“експедиції заборні”) у 40-х рр. XVII ст. Щоправда, результати не завжди були успішними. Особливо жвавим був день 7 червня 1647 р., коли громада Львова розгорнула небувалу діяльність у боротьбі за свої складські права. Спочатку було відправлено трьох міщан на конфіскацію товарів у купців, котрі їхали на Костянтинівський ярмарок. Як наслідок, на дорогу, проживання й харчування (їх та ще трьох козаків, які мали допомагати їм у цьому) витратили 17 зл. і 12 грошів. Ніби сума й не велика, але результатів ніяких не було досягнуто, тож це був однозначний збиток. Ще більше витратили міщани зі шістьма козаками, які виїжджали на конфіскацію товарів у купців, котрі їхали на Сатанівський ярмарок (42 зл. і 18 грошів)⁹³.

Того ж дня виїжджали синдик⁹⁴ із міщанами до м. Соколя для арешту “ракуського” (тобто австрійського) товару⁹⁵ і перцю в люблінського єврея, а Мартин Залясовський їздив конфіскувати якісь товари до Полтви. Наскільки вдалими були ці експедиції, екзорбітанції мовчать (а от кошти з каси депозиторію йшли немалі). Відомо лише, що того дня таки вдалося конфіскувати чотири бочки кіс, які перевозив єврей із Бару та які належали краківському міщанинові Гладишу (ім’я не вказане)⁹⁶. На цю процедуру було витрачено 21 зл. (для фурманів за перевезення), 18 гр. для дражинків (носильників) за складування кіс і ще 18 гр. ввозному за те, що був присутнім під час цієї акції⁹⁷.

Зрештою, успішні акції проти оминання права складу закінчувалися не тільки конфіскацією, але й відкупом. Так, у квітні того ж 1647 р. із наказу Станіслава Кастеллі

⁹⁰ Lewicki S. Prawo składu w Polsce. – S. 85.

⁹¹ Очевидно, йдеться про котрусь із угод, що укладали між собою магістрат і поспільство для вирішення суперечностей своїх інтересів.

⁹² ЦДІАУЛ. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 661. – Арк. 26 зв.

⁹³ Там само. – Спр. 668. – Арк. 101 зв.

⁹⁴ Синдик – міський урядник, який представляв міську громаду поза межами міста.

⁹⁵ Можливо, маються на увазі різноманітні металеві вироби, які часто називали “австрійськими” (Капраль М. Національні громади... – С. 206).

⁹⁶ Найпевніше, це Франциск Гладиш, краківський купець, який торгував з українськими землями і, зокрема, мав справи з єврейським середовищем в м. Бар (див.: Kazusek S. Żydzi w handlu Krakowa w połowie XVII wieku. – Kraków, 2005. – S. 89).

⁹⁷ ЦДІАУЛ. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 668. – Арк. 101 зв. – 102. Така бурхлива активність щодо вилучення порушників права складу в 1647 р. може пояснюватися записом в екзорбітанціях: “від 1643 до 1647 рр. ані каса складу (*cassa depositorii*) з її кустошами, ані тлумач, на якому багато місту належить, жодної пильності в конфіскаціях не чинили”. Колегія “сорока мужів” внесла протестацію з цього приводу, і магістрат заявив, що хоче відновити практику конфіскацій – лиш би міщани йому в цьому допомагали ЦДІАУЛ. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 667. – Арк. 688–689).

за порушення права складу був забраний товар у вірменина Балі з Кайсері, який їхав до Ряшева. Але за нього заступилися тоді львівські вірменські старші, і товар йому був повернутий. За це він мав сплатити штраф – 60 зл.⁹⁸ А через три дні було відібрано товари в кам'янецьких купців, які також їхали до Ряшева в обхід львівського складу і також “дали даток” – 50 зл., після чого рушили з товарами далі⁹⁹.

Такі відкупи, очевидно, почали входити в практику, при чому були побоювання, що на цьому ґрунті почнуться зловживання. Про це свідчить запис в екзорбітанціях під 1649 р.: “купці, які оминають склад, інколи зазнають конфіскації товарів, а інколи, відбувшись певними квотами, йдуть далі. Тоді кустоші складу не знають, де перебувають конфіскації і майно. Також і каса складу (*cassa depositorii*) невідомо, куди поділася з лонгерії¹⁰⁰. В ній були гроші і забрані [товари] (*terminata tych zaborów*)”. Однак цим разом вдалося встановити, що скринька на гроші з права складу перебувала в руках райці Мартина Грозвайєра¹⁰¹. Отже, міщани загалом терпимо сприймали спробу ввійманих порушників права складу відкупитися грошима на користь міста, лишень побоювалися, щоб сплачені кошти не зникли кудись із міської казни.

Водночас незвично різкою була реакція львівської громади на спробу чужих торговців домовитися наперед про оминання права складу. Кілька таких випадків занотовані в протоколах квартальних сесій колегії “40 мужів” і варті розлогого цитування, оскільки добре відображають міщанський світогляд та риторику оборони своїх прав.

Так, 13 січня 1650 р. згаданий уже краківський купець Гладиш звернувся до міста Львова з проханням дозволити йому оминати львівське право складу, продаючи та скуповуючи товари. Міщани були, ймовірно, заскочені його зухвалістю, адже таке прохання, яке на перший погляд стосувалося лише одного питання – права складу, було трактоване як спроба “тішитися вольностями міста, наданими ласкаво цьому містові покійними королями” (*libertatibus gaudere a divis olim regibus benigne collatis*). І все ж такий запит (*quaesitum*) краків'янина не був відкинутий одразу, а його розгляд перенесли на два тижні. Врешті 29 січня для наради з цього питання на ратушу зійшлися сорок мужів та “всі стани”. Міщани дійшли висновку, що місто шанує свої права і вольності та хоче собі їх зберегти недоторканими (“священими” – *pro Sacro Sancto*) й у цілості (*in toto*). Тому всі погодилися, що допуску до них чужинця жодним чином бути не може, оскільки це було б надзвичайно небезпечним для “Львівської республіки” (*summe perniciosum reipublicae Leopolitanae*) і постало б “велике зменшення влади і вартості наших прав та вольностей” (*diminutio auctoritatis et valoris praw u wolnosci naszym*). На завершення міщани додали, що такому, як Гладиш “потрібне би радше покарання, а не допущення до прав і вольностей. Тому ані його афектації чути, ані його самого бачити в місті не хочемо. Вважаємо його собі радше не за сусіда, а за неприятеля, котрий хотів бути руйнівником (*eversor*) наших вольностей, через свої субмісії і якісь цяцьки, які містові показував (*swoie submissiq u czaczka iakies, ktore miastu pokazował*). Але такі лиси тут не мають жодної ціни, мандруй з ними далі (*Lecz takowe lisy nie mają tu żadney ceny, wender z niemi daley*)”¹⁰².

⁹⁸ ЦДІАУЛ. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 668. – Арк. 99–99 зв.

⁹⁹ Там само. – Арк. 99 зв.

¹⁰⁰ Міської економії.

¹⁰¹ ЦДІАУЛ. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 667. – Арк. 576–577.

¹⁰² Там само. – Спр. 668. – Арк. 136 зв. – 137.

Схожа ситуація і з купцями, котрі у березні 1652 р. просили, щоб їх пустили із сап'яном до Любліна попри львівський склад. За це вони обіцяли дати містові певну суму на укріплення (*pro munitione*). У цій справі спочатку було вирішено вислати до ратуші депутатів від громади для переговорів із цими купцями. Але магістрат заявив, що на такий запит навіть відповідати не потрібно, бо такі купці є “неприятелями нашим правам”, а права “не є і не повинні бути на продаж” (*nie są y nie maia bydz vendibilia*). “Той же, хто наважився би про таке просити і старатися, достойний осуду. Не таким був задум найясніших [королів] (*mens serenissimorum*), аби право складу здавати в оренду, але – щоби його дотримуватися, а порушників (*contravenientes*) карати. Не для цього [права] були схвалені, аби бути применшеними (*debilitatri*), а навпаки – щоб залишатися у силі (*in suo esse*). Тому про це ані говорити, ані думати не хочемо”¹⁰³. На додаток до цього й у екзорбітанціях, і в сесійних протоколах було зазначено потребу максимально берегти складське право: “Депозиторій має залишатися у силі, міцно при ньому стояти, ніяких дір не чинити, ані до жодних угод з іноземними купцями не приступати, оскільки поступово (*sensim*) через це воно може втратитися, коли не один, уклавши якийсь договір (*condictamen*) або угоду (*compositio*) з містом, буде по собі покликатися (*allegowac*). Тому треба дотримуватися його у найповажнішій формі (*in forma amplissima*) і нікого не пропускати”¹⁰⁴.

З цієї фрази випливало б, що громада не вважала свої права чимось, що можна змінювати за власним бажанням, – права можна тільки випросити у короля (як джерела влади). Але це звичайне лукавство – неодноразово інші королівські документи виконувалися магістратом на власний розсуд або взагалі ігнорувалися (найкращі приклади – привілеї про зрівняння у правах українців чи вірмен із католиками). Натомість щодо ситуації з правом складу суть радше полягала в іншому. Її ключова ідея – не допустити обмеження власного права, навіть якщо ця інституція вже не може ефективно діяти по-старому. Міщани вперто не хотіли шукати нових правових форм для економічної ситуації, що змінювалася на очах. Загалом обидві справи – з Гладишем та купцями-сап'яниками – свідчать про велике емоційне несприйняття міщанами торговельних поблажок чужим купцям.

Заходи міста для виправлення ситуації були явно недостатніми. Вже у 1669 р. представники поспільства скаржилися, що “склад є зовсім занедбаний”, а все це відбувається через бездіяльну недбалість (*supina negligentia*) кустошів складу. Громада вимагала від них та їхніх попередників звіту, адже “є певна відомість, що купці проїжджають (омінають. – О. З.) місто Львів і торгівля через це нищиться”¹⁰⁵. Відповідь властей була банальною обіцянкою – “кустоші докладуть усіх зусиль” (*domini custodes depositorii omnem adhibent diligentiam*) у цьому напрямку, але просили, щоб громада передбачила на це кошти (*provideat sumptum*), бо інакше зберегти склад не вдасться (*nullo modo conservari potest*)¹⁰⁶. Схожу відповідь магістрат дав поспільству і в 1687 р., коли ундецемвіри пропонували відновити право складу на зразок Кракова, “де конфісковують товари в багатьох купців”¹⁰⁷.

¹⁰³ Там само. – Арк. 139 зв. – 141 зв.

¹⁰⁴ Там само. – Спр. 667. – Арк. 640 ; Спр. 668. – Арк. 143.

¹⁰⁵ Там само. – Спр. 667. – Арк. 868. Ця скарга повторена була майже дослівно і під 1677 р. (там само. – Арк. 908).

¹⁰⁶ Там само. – Арк. 869.

¹⁰⁷ Там само. – Спр. 670. – Арк. 281 зв. – 282.

Із правом складу був пов'язаний уряд тлумача, який мав знати іноземні мови (передусім східні) й повідомляти бурмистрові про кожного купця – які товари той привіз до Львова і доки планує залишатися в місті. Купці обов'язково мусили зголошуватися до цього урядника-перекладача¹⁰⁸. В книгах репрезентації поспільства фіксувалися скарги на певних тлумачів, наприклад, у 1622 р. громада нарікала, що тлумач поганий і просила іншого, бо його діяльність не давала належного прибутку (тільки 23 зл. і 11 грошів, а попереднього року – 67 зл.), на що уряд відповідав: “Якщо знайдете кращого, то буде заміна”¹⁰⁹.

Тлумачтво здебільшого орендувалося вірменам або грекам, хоча траплялися й представники інших націй. У 1634 р. громада просила передати тлумачтво вірменинові, оскільки вірменська нація готова давати з цього уряду більший, ніж був на той момент, дохід містові – 400 зл. на рік¹¹⁰. Крім того, скаржилися на те, що тогочасний тлумач собі відібрав провент (прибуток) лонгеського писаря “від чужоземних цій”¹¹¹. Під 1640 р. згадувалося, що з вини тлумача чиняться “депактації” (здирицтво) щодо купців, а тому склад не може вижити (*nie może subsistere depositorium*). Цей тлумач давав малі надходження до міської казни, але при тому збирав великі “фортуни” від купців, що породжувало серед них нарікання. Тому громада просила вчинити йому догану і врозумити¹¹². Якщо поглянути на рік, коли діяв цей здирик, то з переліку урядників М. Капраля виходило б, що це мав бути Йоан Афендик (котрий згадувався на тлумачькому уряді в 1639–1643)¹¹³, але це досить дивно, оскільки вже в 1647 р. представники поспільства просили віддати тлумачтво тому ж таки Йоанові Афендикуві, як “міщанинові зичливому”, “оскільки на його пильності ніколи не сходило” (тобто він не підводив на уряді)¹¹⁴. І таки дійсно цей уряд перейшов згодом повторно до рук Афендика¹¹⁵.

Під 1670 р. міщани заявили, що тлумач порушує свою присягу і дає менше “тлумачне”, ніж міг би. А до того ж “чужоземний купець по кутках, а не в Ринку господу має”. На це магістрат відповів, що в цьому повинні розібратися міські економи, “щоб був більший пожиток і тлумач виконував свою присягу, і чужоземець, аби не по чужих

¹⁰⁸ Детальніше про львівське тлумачтво див.: *Zubyk R. Gospodarka finansowa... – S. 140–144*, а також статтю Ренати Круль-Мазур, написану здебільшого на опублікованих джерелах та працях інших дослідників (*Król-Mazur R. Rola i działalność lwowskich tłumaczy... – S. 225*). Перелік тлумачів – див. *Kapral M. Urzędnicy miasta Lwowa... – S. 357–361*.

¹⁰⁹ ЦДІАУЛ. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 667. – Арк. 55–56.

¹¹⁰ Там само. – Спр. 668. – Арк. 10 зв. Хоча це дещо дивно, адже зі списків тлумачів М. Капраля впливало, що й того року на тлумачтві вже мав би бути вірменин Миколай Вартерисович (*Kapral M. Urzędnicy miasta Lwowa... – S. 360*).

¹¹¹ ЦДІАУЛ. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 668. – Арк. 10 зв.

¹¹² Там само. – Спр. 667. – Арк. 390–391.

¹¹³ *Kapral M. Urzędnicy miasta Lwowa... – S. 360*.

¹¹⁴ ЦДІАУЛ. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 667. – Арк. 688. Очевидно, йшлося про те, що попередній тлумач не докладав зусиль для проведення конфіскацій товарів у порушників права складу (як уже згадувалося, це було в 1643–1647 рр., тобто коли тлумачем був Кіркор Якубович).

¹¹⁵ *Kapral M. Urzędnicy miasta Lwowa... – S. 361*.

юрисдикціях, але в міській – в самому Ринку ставав і до лонгерії презентувався” (презентувати купців, як уже згадувалося, було одною з прерогатив тлумача)¹¹⁶.

Інші закиди ставилися до деяких другорядних аспектів діяльності тлумачів. Наприклад, Микола Байдулович під час перебування на тлумачстві у 1675 р. їздив за міський кошт до Самбора і від самбірських купців взяв кілька сотень злотих, котрі не віддав до міської каси. Їх, звичайно ж, просили повернути. Також міщани наполягали, щоб “тлумачька функція” перебувала у кращому порядку і була пущена осілому громадянину, який має в місті нерухомість (*possessionato civi*), а отже, виходить, що Байдулович був “імposesіонатом”¹¹⁷. Цей “неосілий” тлумач відомий в історії Львова тим, що власне йому належав єдиний збережений досі пергаментний “паспорт” громадянина Львова¹¹⁸. Можливо, скарги були слабо поінформовані про наявність у нього нерухомості (як у нижчезгаданому випадку).

Останні десятиліття XVII ст. діяльність тлумачства характеризувалася певною мірою антигрецькою риторикою, оскільки його оренда зосередилася в руках греків. Формально ж наголошувалося на тому, що ці греки були неосілими. Під 1687 р. записано: “Економи міської каси, попри заборону закону (*vetante lege*), заорендували проти права та слушності (*contra fas et aequum*) тлумачтво грекам, незнайомим містові. Адже тлумачі повинні бути присяженими осілими громадянами, не чужими (*cives iurati, possessionati, non extranei*)”. Магістрат на це відповів, що “тут нема ніякого порушення законів міста (*nihil exorbitatum contra iura civitatis*), оскільки і перед тим тлумачтво тримали греки, й економи не чинили цього без згоди шляхетного магістрату і шановної громади”, додаючи, що тогочасний тлумач Іван Миколайович є посесіонатом у цьому місці. Однак “якщо буде конкуренція з користю для міста (*concurrentia cum commodo civitatis*) і більш вигідна пропозиція (*plusoffentia*) у котроїсь із націй, то [тлумачтво] віддадуть комусь іншому”¹¹⁹.

Під тим же 1687 р. в екзорбітанціях зберігся ще один цікавий опис, який проливає нове світло і на діяльність тлумача у Львові, й на становище львівських греків. Відповідно до цієї нотатки, “під претекстом тлумачства монополію всіх товарів тримають греки, здійснюють приватні купецькі суди, так наче серед грецької землі, маючи купецького старосту і кілька осіб при ньому, котрі судять усі купецькі справи, а через це міська юрисдикція страждає”. Крім того, “тлумачтва, на кшталт мита, від купців збирають і забігаючи на кордони, закупають товари”¹²⁰. В останньому уступі невідомо, про кого йдеться, можливо, це звинувачення в “забігах” і “перекупстві” стосується тлумача і його оточення, однак із впевненістю сказати важко. На жаль, магістрат не дав вичерпної і ясної відповіді на цей закид, лише заявив, що з тими, котрі закупляються на кордонах, потрібно судитися¹²¹. А на скаргу про власні купецькі суди наче серед грецької землі і про монополію греків на торгівлю міська влада воліла не реагувати. Факт власне цікавий і потребує подальшого вивчення в джерелах.

¹¹⁶ ЦДДАУЛ. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 670. – Арк. 141 зв. – 142.

¹¹⁷ Там само. – Арк. 196 зв.

¹¹⁸ Там само. – Ф. 131. – Оп. 1. – Спр. 700.

¹¹⁹ Там само. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 670. – Арк. 196 зв.

¹²⁰ Там само. – Арк. 281 зв.

¹²¹ Там само. – Арк. 232.

Закиди про здачу в оренду тлумачтва грекам, які були “неосілими міщанами”, знову вписано до екзорбітанцій у 1688 та 1691 рр. У першому разі громада констатувала, що міська казна має збитки на 1000 зл. і через це гине право складу. Тому після закінчення орендного контракту ундецемвіри просили надати тлумачтво не стороннім людям, а добре осілим міщанам, а суму 1000 зл. відібрати у тогочасного тлумача. Магістрат поставив вимогу ундецемвірам знайти протягом восьми днів добре осілого міщанина і тоді економи почнуть із ним переговори про умови подальшої оренди¹²².

Як зі всього видно, надії ундецемвірів не виправдилися, бо в другій скарзі (1691 р.) із жалем констатовано: “Тлумачтво є заореноване грекам, хоч деякі міщани пропонували добре осілого громадянина, котрого економи не хотіли приймати. Тому просять аби після закінчення контракту, воно було орендоване добре осілим міщанам”. З відповіді магістрату видно, що міська влада керувалася у цьому більше практичними міркуваннями, ніж етнічними чи проблемою осілості: “Хай представить славетний регент такого, хто би був до цього уряду відповідний (*aptus*), а економи по закінченню контракту з теперішнім тлумачем (*vero oeconomi expirato contractu cum praesente interprete*) заорендують це тлумачтво тій [особі]”¹²³. Очевидно, багато чого залежало від того, чи вдасться знайти людину відповідної кваліфікації (зі знанням багатьох мов)¹²⁴, а таких людей у місті могло бракувати. Отже, як бачимо, проблема тлумачтва переважно стосувалася трьох питань: малої доходності для міста (за високих персональних заробітків), неосілості тлумача та критики його етнічної належності (виражена радше опосередковано, а не прямо).

Проблема імposesіонатів, тобто людей без належної власності, була ширша і виходила далеко за межі оренди тлумачького уряду. Значною мірою вона була вже проаналізована в літературі як необхідна складова міського громадянства, у тому числі з вибіркоким залученням відомостей із книг екзорбітанцій¹²⁵. Вважаємо за доцільне навести тут деякі спостереження та цитати про неосілість, що не використовувалися раніше. Вже з першого року ведення екзорбітанцій (1618 р.) міщани нарікали, що торгівлю в місті провадять неосілі люди, й вимагали вчинити на них “якусь компарацію” (тобто зіставлення інформації про них)¹²⁶. У записі під 1623 р. зазначено, що в місті

¹²² Там само. – Арк. 285 зв. – 286. Якщо співставити цю інформацію зі списками М. Капраля, то об’єктом нарікань, очевидно, був Миколай Байдулович, а його наступником – Христофор Зелінський (*Kapral M. Urzędniczy miasta Lwowa...* – S. 361). Але не все у цій версії пасує, оскільки нарікання стосуються греків, а М. Байдулович був вірменином. До якої “нації” належав Х. Зелінський невідомо.

¹²³ ЦДДАУЛ. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 670. – Арк. 316 зв. – 317. Характерно, що в тій же скарзі згадувалося, що, крім тлумачтва, просили не давати в оренду людям грецької віри також ще й “доми, каплицю та інше” (ближче невідомо, про що йдеться). І тут відповідь магістрату була також доволі прагматична: “Щодо каплички, то коли трапиться хтось такий з польської нації, який стільки дасть, як і теперішній, то тоді йому заорендують” (там само).

¹²⁴ Тлумач мав знати турецьку, перську, грецьку, волоську та вірменську мови (*Król-Mazur R. Rola i działalność lwowskich tłumaczy...* – S. 215).

¹²⁵ *Заяць О.* Громадяни Львова... – С. 110–113.

¹²⁶ ЦДДАУЛ. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 667. – Арк. 21. Майже дослівно повторено під 1652 і (як фрагмент ширшого запису) під 1657 рр. (там само. – С. 640, 768).

розвелось “таких багато, які є неосілими, а винаймають кам’яниці, провадять різні шинки і торгівлю, а старі міщани розорюються”¹²⁷. Екзорбітанції з 1653 р. повідомляють, що нарешті прийнято декрет щодо всіх шинкарів-імпосесіонатів, щоб більше не провадили шинків та іншої торгівлі під загрозою конфіскації товарів¹²⁸.

Під 1669 р. занотовано, що в місті є імпосесіонати, котрі можуть мати нерухомість, а свідомо (*consulto*) її не купують і при цьому займаються торгівлею. Громада вимагала від магістрату, щоб той змушував неосілих міщан купувати нерухомість, а інакше заборонити їм торгівлю і шинкування. Магістрат у відповідь похвалив пильність громади й запропонував, щоб для кращого порядку обрали з-поміж себе депутатів для вивчення і перепису всіх імпосесіонатів, а також і тих, хто не має міського права (*ad investigandos et conscribendos omnes impossessionatos et ius civitatis non habentes*). Це мало також дозволити зібрати від них заборгованості (ретенти) відповідно до міської ухвали і декретів¹²⁹.

Дещо незвичним є запис під 1687 р., коли представники поспільства скаржаться самі на себе, що колегія “сорока мужів” приймає до свого числа імпосесіонатів. Вирішили, що порушники, котрі вже є в колегії, повинні придбати протягом року нерухомість, а в подальшому інших імпосесіонатів до свого грона не приймати¹³⁰. Однак ця проблема так і не була розв’язаною і залишалася актуальною надалі у XVIII ст.¹³¹

Від категорії імпосесіонатів (*impossessionati*) слід відрізнити т. зв. чужих купців (*extranei*). Імпосесіонат – це особа, котра тривалий час чи навіть постійно проживала в місті, але не мала належної нерухомості (такої, яка б відповідала виду її діяльності). Наприклад, теоретично імпосесіонатом можна було вважати особу, яка придбала надто дешеве помешкання, а займалася масштабною торгівлею. Тому далеко не всіх імпосесіонатів можна називати “неосілими”. Натомість “чужі купці” – це сторонні торговці з інших населених пунктів. Часто вони залишалися на певний час після “видзвонення” ярмарку¹³² і продовжували відкривати свої “буди”¹³³. Для боротьби з цим явищем магістрат доручав регентові колодками позамикати такі крамниці й тим чужим, котрі поз’їздилися на ярмарок, не дозволялося більше торгувати¹³⁴. Під 1684 р. повідомлялося, що “чужі купці під різним претекстом свої товари на складах тримають. Не повинні тут як під час ярмарку, так і після ярмарку на лікоть продавати, а тільки цілком (*гуртом*. – *О. З.*), і то до багатих крамів. А знаходяться такі по різних кам’яницях, котрі поза ярмарком склепи потихеньку відкривають. Треба би цьому запобігти, оскільки міщани через це зазнають великого знищення і руїни, платячи всі тягарі, а ті про них і не знають”¹³⁵.

¹²⁷ Там само. – Арк. 79.

¹²⁸ Там само. – Спр. 668. – Арк. 150 зв., 156.

¹²⁹ Там само. – Спр. 667. – Арк. 868–869.

¹³⁰ Там само. – Спр. 670. – Арк. 274 зв. – 275.

¹³¹ Через чверть століття, у 1713 р., закиди про наявність імпосесіонатів серед колегії “сорока мужів” поновилися, а переписка з магістратом стала значно ширшою (детальніше розглянуто в: *Заяць О.* Громадяни Львова... – С. 111–112).

¹³² Очевидно, йдеться про закінчення ярмарку, хоч слово “видзвонення” в тогочасній мові рівною мірою стосувалося також і початку ярмарку.

¹³³ ЦДІАУЛ. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 667. – Арк. 392 (1640 р.).

¹³⁴ Там само. – Арк. 393.

¹³⁵ Там само. – Спр. 670. – Арк. 320 зв.

Ці закиди представники громади розвинули в 1687 р.: “Чужоземні купці без ярмарку рік у рік товари привозять і купчаться, торгують, продають на очах у всіх міщан (*in oculis omnium miesczanom*)”. На думку міщан, усі ці порушення існували через те, що досі офіційно не знайшлося обвинувача (*delator*), а тому ундецемвіри взяли цю функцію на себе і, звинувачуючи чужих купців, вимагали компенсувати всю суму втрат, яких зазнали через них міщани. Магістрат натомість відповів, що судитися потрібно за допомогою інстигатора¹³⁶. Наступного (1688) р. “всі стани і нації” заявили, що ярмарок не повинен тривати довше, ніж чотири тижні, й різні купці, євреї та шотландці, не повинні довше сидіти в будах із товарами. Товари треба спакувати, а буди після закінчення чотиритижневого терміну, розібрати¹³⁷.

Що стосується функціонування ярмарків, то книги репрезентації поспільства не обмежувалися лише чужими купцями, а торкалися ширшого кола проблем. Наприклад, вищезгаданий чотиритижневий термін сам спочатку вважався “порушенням”, оскільки, як писали в 1629 р. міщани, “ярмарок на св. Агнети (21 січня – О. З.) має бути два тижні, а став чотири. Самі райці з власної волі нам правила ламають”. На що райці виправдовувалися, що це сталося через погану дорогу¹³⁸. Були певні закиди щодо впорядкування простору (на кшталт петицій з приводу перекупок), зокрема, про те, що в часі ярмарку потрібно більше простору, особливо на вул. Руській, де “густий люд проходиться як до брами, так і до нової фіртки”, а також на вул. Шкоцькій, де сидять риб’ярки. На тих вулицях понасідали приватні міщани, які невідомо яким правом позаймали публічні місця (*nescitur quo iure privati cives in publico loco*) і ставлять там буди, а з іншого боку на Ринку такі місця пустують. Поставлені таким чином буди закривали і проїзд, і прохід¹³⁹. Крім того, були скарги, що під час ярмарків організовувалися “монополії” і факторії, продавали рибу “вижину” (осетрові) нібито від імені королівського двору тощо¹⁴⁰.

У дотриманні торговельних правил найбільше були зацікавлені повноправні міщани-громадяни, оскільки так вони намагалися втримати баланс між своїми правами та обов’язками. Тоді як люди з непевним соціальним статусом, неосілі, прислуга, прості мешканці передмість прагнули знайти “щілину” в торговельних приписах для того, щоб проникнути до тісних лав львівських людей торгівлі, або й просто йшли на пряме порушення торговельних приписів чим, із плином часу знецінювали їх. Тому львівські громадяни ревно ставилися до своїх прав та привілеїв. У 1622 р. представники купецької частини поспільства записали до екзорбітанцій своє прохання: “Ми, люди купецькі, просимо, щоб нам були читані привілеї і вольності королів і нашого короля щодо купецтва і не давання різних мит у королівстві, щоби ми будь-де з великою ганьбою для цього славного міста, від якихось поганців та гультяїв більше не були шарпані, але знаючи свої права та вольності, могли бути спокійні за себе і за славу всього міста. Також просимо, щоби нам пред’явили і вказали привілеї цього міста щодо “волоського” права складу, якими наші предки славилися і великі пожитки з них мали, а оскільки тепер мусимо в незнанні своїх прав їздити до інших міст, зі значною для нас шкодою”¹⁴¹. У відповідь на це магістрат дав дозвіл ознайомити міщан з їхніми привілеями.

¹³⁶ Там само. – Арк. 275 зв. – 276.

¹³⁷ Там само. – Спр. 666. – Арк. 53; спр. 668. – Арк. 220 зв.

¹³⁸ Там само. – Спр. 667. – Арк. 226–227, 270–271.

¹³⁹ Там само. – Арк. 700.

¹⁴⁰ Там само.

¹⁴¹ Там само. – Арк. 69–70.

Наступного (1623) року представники поспільства запитували владу, чому того року не читалися привілеї. Громада вимагала зачитувати привілеї польською мовою бодай раз на рік, щоб із ними могли ознайомитися сорок мужів, оскільки не всі з них розуміють латинську. Міщани сподівалися, що серед цих документів можуть знайтися такі, що стануть у нагоді для підтримки і покращання своїх прав. Такі прохання були повторно вписані до екзорбітанцій і під 1652 р., але тоді громада просила оголошувати привілеї вже щоквартально¹⁴². Справу було обговорено також на кварталній сесії колегії “сорока мужів” у березні того ж року, де вимогу сформульовано у такому ж дусі: “Всі привілеї, які цьому містові від найясніших [королів] були надані, аби були перекладені на рідну мову (*vernacula lingua*), і на кожен квартал, скільки час допустить при згромадженні панів сорока мужів аби були читані, оскільки там є як грамотні (*literati*), так і ті, що менше вправні в науках (*minus in studiis versati*), а вони, залишаючись при обізнаності привілеїв, зможуть їх використовувати, ними захищатися і боронитися (*onych zażywas, onymi się zaslaniać y zasczysać*), у кожному місці і при кожній справі”¹⁴³. На жаль, обізнаність у власних правах у той час вже не гарантувала їхнього дотримання.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Більшість негараздів, описаних у згаданих книгах, тягнулися впродовж цілого XVII ст. Відчувається безпорадність громади перед деякими викликами – перекупні, незаконне шинкування, порушення права складу чи торгівля імпосесіонатів. Тому таки можна говорити про те, що була явна криза інституцій міської торгівлі, й міщани її добре усвідомлювали. Водночас, деякі закиди поспільства є радше виявом обурення певною економічною ситуацією, ніж чітко осмисленою скаргою на конкретні порушення в торговельній сфері.

Вищеописані питання не охоплюють усього кола проблем львівської торгівлі, які знайшли своє відображення в екзорбітанціях і сесійних протоколах. Так, попри те, що книги репрезентації поспільства переповнені згадками про єврейських, вірменських, шотландських та інших “національних” порушників торговельних норм у Львові, ми свідомо оминули тему сприйняття поспільством участі етноконфесійних (національних) громад у торгівлі, оскільки для цього потрібне окреме велике дослідження (позицію щодо греків висвітлено наразі лише у контексті інституту тлумачтва).

Незважаючи на те, що згадані джерела – цікаві та колоритні, все ж вони далеко не ідеальні. На жаль, у багатьох випадках занотовано тільки претензія поспільства, а відповіді магістрату нема. Закиди громади часто могли бути наслідком поганої поінформованості, поєднаної з надмірно емоційним сприйняттям котроїсь “кривди”. Інколи магістрат виправляв або відкидав закид, а там, де його відповідь відсутня, ми не можемо мати певності, наскільки громадські скарги відповідали дійсності. Однак, усе ж ці джерела концентровано дають барвисту і насичену картину міського життя Львова у сфері торгівлі, яку важко знайти в інших міських книгах, а до того ж висвітлену самими сучасниками.

¹⁴² Там само. – Арк. 636–637.

¹⁴³ Там само. – Спр. 668. – Арк. 141 зв.